
TURIZMUS KÁRPÁTALJÁN¹

BERGHAUER SÁNDOR²

1. BEVEZETÉS

Ukrajna – ezen belül Kárpátalja – a rendszerváltást követően hosszú éveken keresztül a reménytelenség földjévé vált. Közel másfél évtizedet kellett várni arra, hogy a fejlődés meginduljon. Az itt élő emberek zöme ez időben megélhetési problémáik megoldásával volt elfoglalva, nem sokan engedhették meg maguknak, hogy üduljenek, azonban aki igen, inkább külföldre utazott, ahol szélesebb volt a turisztikai kínálat. Az ezredfordulót követően javult a gazdasági helyzet és megjelentek az első tartalmas turisztikai ajánlatok. Kárpátalja iránt megnövekedett az érdeklődés, melyben többek között szerepe volt a határ mentén megélénkülő bevásárlóturizmusnak, némiképpen enyhítve az ország negatív imázsát. A gazdasági változások magukkal hozták a belföldi turizmus megélénkülését, így ma már nem egy olyan hely található Kárpátalján is, amelyet hosszabb-rövidebb időre rendszeresen meglátogatnak a belföldi és külföldi turisták. A fejlődésnek köszönhetően kezd kialakulni a vidék turisztikai arculata, Kárpátalja turizmusa lassan megtalálja helyét a nemzetközi és a belföldi turizmus rendszerében.

A tanulmány célja, hogy feltárja Kárpátalja turizmusának súlyát Ukrajna idegenforgalmában, valamint a megye természeti és kulturális adottságainak felvázolásával kiemelje azokat a vonzerőket, amelyek a vidék turizmusának fejlesztési alapját képezik, képezhetik.

A hivatalosan közölt statisztikai adatok elemzése által kiemelten fontos rámutatni a jelenlegi fejlődési irányra és összevetni ezeket a nemzetközi trendekkel, továbbá bemutatni azokat a turisztikai termékeket, amelyek ma Kárpátalja turizmusában a legfontosabb szerepet játsszák. A problémák és az eredmények elemzése által meg kell határozni a lehetséges fejlődési irányokat, amelyek a terület hosszú távú turisztikai fejlesztését szolgálják.

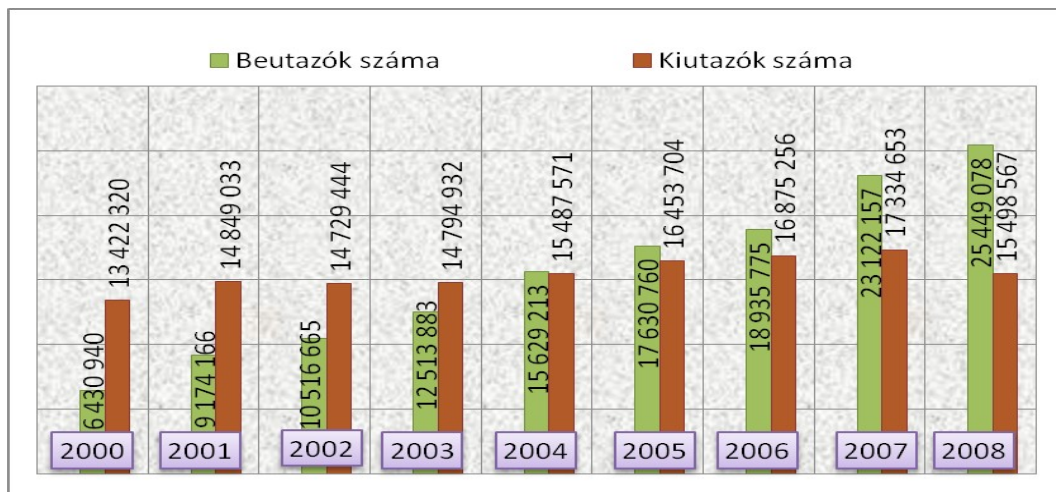
¹ A tanulmány elkészülését az International Visegrad Fund támogatta.
The study has been supported by the International Visegrad Fund

² Berghauer Sándor, PTE Földtudományok Doktori Iskola – II. R. F. Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék. Témavezető: Dr. Gyuricza László. E-mail: berghauer@kmtf.uz.ua; Telefon: 06-20-24-66-319

2. KÁRPÁTALJA HELYE UKRAJNA TURIZMUSÁBAN

Ukrajnában a rendszerváltást követő válságos időszakot lassú fejlődés váltotta fel. A gazdasági fejlődéssel karöltve az ezredfordulót követően az Ukrajna iránti turisztikai érdeklődés is növekedésnek indult, 2004-re a ki- és beutazó turisták száma kiegyenlítődött (1. ábra). Az ország turizmusból származó bevételei is folyamatosan növekedtek. A GDP közvetlenül turizmusból származó bevétele az utóbbi években 1,5-1,6% környékén mozog, a közvetett bevételek pedig meghaladják a 9%-ot (THE ECONOMIC IMPACT OF TRAVEL & TOURISM – Ukraine 2009).

1. ábra. Az Ukrajnából ki- és beutazók száma

Forrás: www.ukrstat.gov.ua; Szerkesztette: Berghauer Sándor

Ukrajna esetében a ki- és beutazó turistaforgalom a politikai, gazdasági orientációhoz hasonlóan kettős irányultságot mutat. Az országot meglátogató külföldiek majdnem kétharmada a volt Szovjetunió területéről érkezik, egyharmad részük pedig az Európai Unió országaiból. A kiutazó ukrán állampolgárok utazásaik során az esetek 49%-ában választják a volt Szovjetunió utódállamait úticélként, és az esetek 44%-ában az Európai Unió területére utaznak. A szomszédos országok közül Oroszországgal a legélénkebb a kapcsolat, részesedése a ki- és beutazó forgalomból 34–35% (1. táblázat).

1. táblázat. A ki- és beutazók száma országok szerinti bontásban

Változás 2005/06 (%)	Százalékos részarány	Beutazók száma (2006)	Ország	Kiutazók száma (2006)	Százalékos részarány	Változás 2005/06 (%)
6%	34%	6 423 850	Oroszország	5 856 411	35%	-1,9%
14%	21%	3 977 938	Lengyelország	4 609 238	27%	5,8%
10%	16%	3 055 833	Moldova	1 124 305	7%	1,4%
15%	11%	2 126 839	Fehéroroszország	1 282 972	8%	4,2%
-41%	6%	1 158 771	Magyarország	1 790 008	11%	-11,8%
57%	3%	505 480	Szlovákia	317 964	2%	2,5%
115%	2%	348 157	Románia	300 588	2%	72,3%
13%	1%	214 389	Németország	172 180	1%	-4,9%
7,2%		18 900 263	Összesen	16 875 256		2,6%

Forrás: Berghauer 2009.

A magas be- és kiutazó forgalom ellenére a hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások forgalma csekély³. A 2007-es évben a határátlépések száma meghaladta a 40 milliót. A turisztikai szolgáltatók viszont csak 2 millió 864 ezer turistát (372 ezer külföldi vendéget, 336 ezer kiutazó ukrán állampolgárt, 2 millió 155 ezer belföldi turistát) és 2 millió 393 ezer kirándulót szolgáltak ki. A fennmaradó közel 35 milliós forgalom is jól jelzi Ukrajna tranzitjellegét, illetve az ország turisztikai rendszerének hiányosságait.

Ukrajna területén belül a turizmusra az erős területi koncentráció jellemző. Az országban öt turisztikai központ alakult ki (Kijev, Krím félsziget, Azov-mellék és környéke, Kárpátok vidéke – Ivano-Frankivszk, Lemberg, Kárpátalja és Csernyivci megye –, Odessza megye). Ezekben belül Kárpátalja a Kárpátok vidéke körzetéhez tartozik (SASS 2009).

³ Turisztikai vállalkozások – hivatalosan bejegyzett, Ukrajna vállalkozói törvényeinek alapján létrehozott turisztikai szolgáltatást nyújtó vállalkozások. A hivatalos statisztika csak és kizárólag ezek közvetlen adatait összegzi, közli. A hivatalos adatok köréből kimaradnak a különböző, bejegyzésre nem köteles turisztikai szolgáltatást nyújtó jogi vagy magán személyek. A kiegészítő szolgáltatást nyújtó, sok esetben a turisztikai vállalkozások által kínált turisztikai szolgáltatás részét vagy összetevőjét képező szolgáltatók, egyszerű (nem turisztikai) működési engedéllyel kínálnak turisztikai szolgáltatást, vagy a nagy joghézag miatt engedély nélkül működnek. A hivatalos statisztikában nem jelennek meg azok a magánszemélyek, szállásadók, akik saját, magántulajdonban lévő ingatlanjaikat adják ki. Ez országszerte a nagyobb turistaforgalmú területeken (Kijev, Krím, Kárpátok) jelentős forgalmat jelent. Hasonlóan, a hivatalos statisztika nem jegyzi azokat a szolgáltatókat, illetve azok forgalmát, akik személyszállítással egészítik ki a turisztikai tevékenységeket, idegenvezetést végeznek, szuvenírekkel kereskednek, „nem hivatalosan” pénzváltóként működnek és még sorolhatnánk. A hivatalos statisztika nem képes teljes körű rálátást biztosítani az ország, régiók, területek idegenforgalmára sem és sok esetben teljes turisztikai termékek esnek ki a kimutatások látóköréből, mivel hivatalosan nem közölnek semmilyen adatot róluk (borturizmus, falusi turizmus, síturizmus stb.). A tanulmányban több helyen megjelenő „hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozás” kifejezést ennek megfelelően kell értelmeznünk.

Nemzetközi szerepének köszönhetően a turisztikai szolgáltatások terén Kijev erős túlsúllyal rendelkezik. A legtöbb utazási iroda itt található, valamint a kiutazó turisták 70%-a (!) is Kijevből indult. A rekreáció és gyógyüdülés terén a déli területek rendelkeznek jelentős túlsúllyal, a Krími Autonóm Köztársaság fogadja a gyógyüdülők 29%-át.

A köztudatban és egyes útikönyvekben is gyakran olyan kép él Kárpátaljáról, amely Ukrajnán belül talán túlértékeli a megye turisztikai jelentőségét. A statisztikai adatok ezt részben cáfolják, de Kárpátalja relatíve csekély országon belüli turisztikai részesedését nem szabad alulértékelnünk sem. Az átlagosan 2-3% közötti országos részesedés, az egyes régiók erős túlsúlya, illetve Kárpátalja csekély gazdasági részesedése miatt ugyanis felértékelődik. A területi egységek rangsorában Kárpátalja turizmusát a statisztikai mutatók átlagát véve a 10. hely környékére rangsorolhatjuk, ami a 27 területi egységet tekintve jónak mondható. A megye gazdasági, demográfiai mutatóit figyelembe véve turisztikai téren jelentősek az eredmények és a lehetőségek is széleskörűek. Kárpátalján adottságainak megfelelően kiemelt figyelmet fordítanak a gyógyturizmus, a hegyi turisztikai célterületek infrastruktúrájának és a statisztikák által nem kimutatott, de a terület rurális lakosságának megmaradása szempontjából fontos falusi turizmus fejlesztésére. A legnagyobb beruházásokat az elmúlt évtizedben a megye turizmusának húzóágazatát képező gyógyturizmus terén hajtották végre (BERGHAUER 2009).

3. KÁRPÁTALJA TURISZTIKAI ADOTTSÁGAI

Kárpátalja változatos természeti és ember alkotta vonzerői a turizmus sokrétű fejlesztését teszi lehetővé. A vonzerők széles körű hasznosításának legnagyobb akadálya az alap- és turisztikai infrastruktúra, valamint a kvalifikált munkaerő hiánya. Ebből fakadó probléma, hogy a vidék nem képes hosszabb ideig lekötni, szórakoztatni a Kárpátaljára látogató turistákat. Ez alól csak az egészség- és azon belül a gyógyturizmus kivétel. Kárpátalja területének viszont még mindig van egyfajta varázsa, amely elsősorban periférikus elhelyezkedéséből fakad. A érintetlen táj, az autentikus kulturális közeg a jövő turizmusában egyre fontosabb szerepet kapnak, ezáltal újabb lehetőségek nyílnak meg a megye turizmusa előtt.

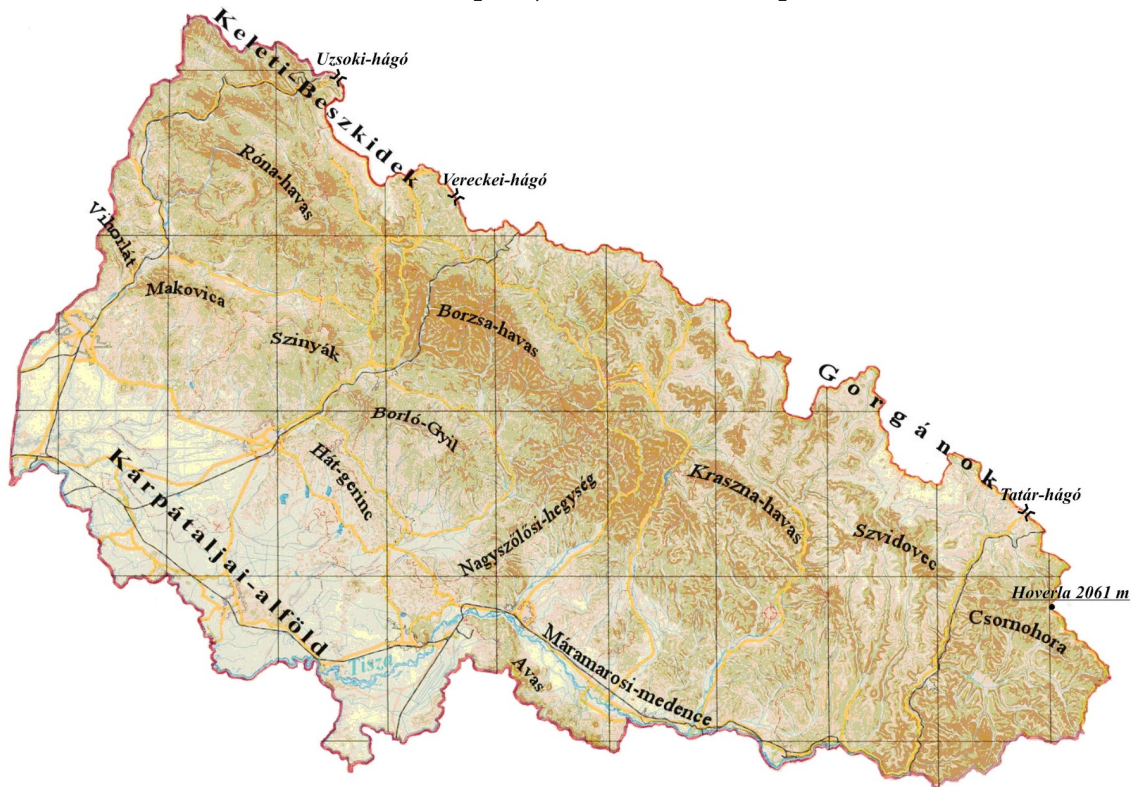
3.1. Természeti erőforrások, vonzerők

31.1. Domborzat

Kárpátalja – Ukrajna nyugati részén, az Északkeleti-Kárpátok Vízválasztó-vonulattól délkeletre, a Kárpát-medence északkeleti szegletében helyezkedik el. Területe 12,8 ezer km², Ukrajna területének 2,1%-a. Kárpátalja földszerkezeti alapját két egység alkotja: a *Kárpátaljai-süllyedés* és a *Gyűrt-Kárpátok* (2. ábra). A megye területének csaknem 80%-át alacsony és középmagas hegyvidéki domborzat foglalja el. Kárpátalja hegyvidéki területe három részre osztható: Vízválasztó-vonulat, Havasi-vonulat és Vihorlát-Gutini vulkáni vonulat. A hegygerincek csapásiránya északnyugat-délkeleti. Északkeleten, ahol Kárpátalja határos Lemberg (Lviv) és Ivano-Frankivszk megyékkel, található a Vízválasztó-vonulat (1000–1700 m). A vonulat nagyobb része a megye határain túl helyezkedik el, Kárpátalján húzódó tagjai a Keleti-Beszkidék és a Gorgánok. Délebbre találjuk a Havasi-vonulat nyúlványait. A Havasi-vonulat több havasra tagolódik: Róna-havas (Rivne, 1000–1400 m), Borzsa-havas (Borzsa, 1200–1600 m), Kraszna-havas (Kraszna, 1200–1500 m), Fagyalos (Szvidovec, 1500–1800 m), Csornohorai-masszívum (1400–2000 m) és a Rahói-hegyek (1700–1900 m). Délkeleten húzódik a Vihorlát-Gutini vulkáni vonulat (900–1000 m), amelyet folyóvölgyek szabdalnak fel (GÖNCZY 2009).

Kárpátalja délnyugati részén található a Kárpátaljai-alföld. Északi határát a Vihorlát-Gutini vonulat alkotja, északnyugaton átnyúlik a mai Szlovákia területére és Kelet-szlovákiai-alföldként folytatódik, délen, délkeleten pedig a Magyarország területén lévő Nagy-magyar-alföldhöz csatlakozik, annak északkeleti részét képezi. A Kárpátaljai-alföld kelet–nyugati kiterjedése 80–90 km, szélessége 22–35 km. Átlagos tengerszint fölötti magassága 100–120 méter között ingadozik. Felszíne délnyugati irányban enyhén dőlt. Déli részén emelkedik ki a síkvidékből a Beregszászi-dombvidék (Nagy-hegy, 365 m).

2. ábra. Kárpátalja domborzati térképe

Forrás: Gönczy 2009; Vavilin 2005; Szerkesztette: Berghauer Sándor

Kárpátalja morfológiai adottságairól elmondható, hogy nagy relatív relieffel és magas felszabaldaltsági indexszel rendelkező területről van szó. A jelenlegi turisztikai trendek az ilyen, illetve a hasonló adottságokkal rendelkező térségeket, a turizmus fejlesztése szempontjából kedvező perspektívával rendelkező területként kezelik (GYURICZA 2008).

3.1.2. Felszíni vizek

A domborzati viszonyoknak köszönhetően Kárpátaljára a sűrű *vízhálózat* jellemző. A 10 km-t nem meghaladó hosszúságú folyók száma 9277, 152 olyan folyó van a megyében, melynek hossza 10 km-nél több és négy – a Tisza, a Borza, a Latorca és az Ung –, melyeknek hossza a 100 km-t meghaladja. Valamennyi folyó vizét a *Tisza* gyűjti össze és szállítja a Dunába, Fekete-tengerbe. Kárpátalja folyóinak látványértékét növelik az itt található vízesések és szurdokvölgyek. A hegyekben

több *vízesés* is található, amelyek közül a legtöbben az Iker-havas (Bliznica, 1883 m) oldalában, a főút mentén található Trufonec-vízesést ismerik. A legszebbnek a Sipot-, a Pliska- és a Lumsori-vízeséseket tartják.

Kárpátalján 137 tavat találunk, ebből 100 az időszakos tavak száma. A *tavak* közül legismertebbek a sóbányászat következtében kialakult aknaszlatinai Sós-tavak, a Csornohorai masszívumban jég által kimélyített völgyben keletkezett Brebeneszkul (Ukrajna legmagasabban fekvő tava – 1801 m) és a Szinevéri-tó (a Szinevéri Nemzeti Park gyöngyszeme), amely völgyelzáródás által keletkezett (SZILÁGYI ET AL. 2006).

A vízrajzi adottságok jelenleg nincsenek kellőképpen hasznosítva. A nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével jelentős fejlődés várható Kárpátalja turizmusának ebben a szegmensében. A nagyobb esésű folyókon elvélve már ma is rendeznek vízi (vadvízi) túrákat, de ezek szélesebb körű elterjedése még várat magára. A hegyi folyók többsége még tisztavízű. Számos őshonos halfajta található vizeikben, lehetőséget kínálva a horgászás és vízparti üdülés fejlődésére. A mesterséges tavak egy részét üdülési-turisztikai céllal hasznosítják – Sajáni-tó, Dédai-tó, Nagyberegi halastavak – és környezetükben megindult a szükséges turisztikai infrastruktúra kiépítése (DONKA–GYURICZA 2002).

3.1.3. Ásvány- és gyógyvizek

Kárpátalja *ásvány- és gyógyvizekben* gazdag terület, az Ukrajnában fellelhető 36 különböző típusú ásványvíz közül 32 típus megtalálható a nevezett területen. Az első írásos említése az itteni „savanývizeknek” 1463-ból származik, a fürdőházak pedig a 17. század során nyíltak meg a vidéken. A Visk és Polena környéki, ma is közkedvelt ásványvizek palackozása pedig már a 18. században megkezdődött.

A Kárpátalján fellelhető ásvány- és gyógyvizek elhelyezkedése szoros összefüggést mutat a földtani adottságokkal. A vidék termálvízkészletének kétharmada Kárpátalja síkvidéki részén található (Beregszász, Mezőkaszony, Gut, Nagyszőlős). Az ásványvízlelőhelyek sokkal nagyobb szórást mutatnak és a jelentősebbek a Gyűrt-Kárpátok vonulatainak mezsgyéjén helyezkednek el, azok mélytörés-rendszeréhez kötődnek. A legismertebb ásványvízforrások Polena, Saján, Vízköz, Királyszállás, Gyertyánliget települések közelében találhatóak. Az ásvány- és gyógyvizek eltérő összetételük révén széleskörűen használhatóak fürdőzésre, ivókúrákra vagy hétköznapi fogyasztásra. A Kárpátalján található szanatóriumok és gyógykezelést nyújtó intézmények zöme a fontosabb lelőhelyek közelében épült fel (2. táblázat).

2. táblázat. Kárpátalja szanatóriumai

Szanatórium neve	Település	Fekvőhe- lyek száma	Szobák száma	Egyágyas szobák száma
<i>Szolyvai rekreációs-gyógyövezet</i>				
Csoven	Kerecke (Kerecki)	210	-	-
Polana	Polana	329	195	56
Szonyácsne Zakarpaty- tya	Polana	502	278	54
Kvitka Polonini	Galambos (Holubine)	110	55	0
Kristaleve Dzserelo	Királyfiszállás (Szolo- csin)	160	93	10
<i>Munkácsi rekreációs-gyógyövezet</i>				
Kárpáti	Beregvár (Karpati)	486	286	86
Perlina Karpat	Beregvár (Karpati)	403	206	3
Szinyák	Kékesfürdő (Szinyák)	338	186	34
Szolene Mlaki	Erdőpatak (Liszárnyá)	50	24	3
<i>Ökörmezői-Volóci rekreációs-gyógyövezet</i>				
Verhovina	Vízköz (Szojmi)	120	56	0
<i>Técsői rekreációs-gyógyövezet</i>				
Mineral	Alsóapsa (Gyibrova)	Jelenleg tatarozás alatt		
<i>Rabói rekreációs-gyógyövezet</i>				
Hírszka Tisza	Tiszborkút (Kvaszi)	Jelenleg tatarozás alatt		
<i>Husztói-Nagyszőlősi rekreációs-gyógyövezet</i>				
Teplica	Nagyszőlős (Vinogra- gyiv)	131	77	0
Saján	Saján	198	98	0
Bajlava	Husztófalva (Danilovo)	60	25	0
<i>Bergzászói rekreációs-gyógyövezet</i>				
Kaszony	Mezőkaszony (Koszony)	Jelenleg tatarozás alatt		
<i>Ungvári rekreációs-gyógyövezet</i>				
Derenyivszka Kupilj	Onokóc (Onokivci)	Jelenleg tatarozás alatt		
Maljatka	Onokóc (Onokivci)	Jelenleg tatarozás alatt		

Forrás: BERGHAUER 2009.

3.1.4. Nemzeti parkok, természetvédelmi területek

Kárpátalja különleges természeti értékeit két nemzeti park – a *Szinevéri és az Ungi Nemzeti Park* –, egy bioszféra rezervátum – *Kárpáti Bioszféra Rezervátum* –, nyolc tájvédelmi körzet, több mint száz természeti emlék és 44 kultúrpark területén tanulmányozzák és óvják fokozottan. A Szinevéri Nem-

zeti Park a Kárpátaljára látogató turisták egyik legkedveltebb célpontja. Az 1989-ben létrehozott 40 400 ha területű nemzeti park elsősorban a Szinevéri-tó festői környezetével, a Gorgánok egyedi élővilágával csalogatja a vendégeket. A Kárpáti Bioszféra Rezervátum több, különböző helyen lévő, védett területet foglal magába. A rezervátum összterülete 108,6 ezer ha, Kárpátalja területének 4,5%-a. 2007-től a rezervátum részét képező hat fokozottan védett terület, négy Szlovákiában található természetvédelmi területtel közösen az UNESCO természeti örökségének listájára került. Az itt található mérsékeltövi erdők a legutóbbi eljegesedést követően Európában kialakult őserdők változatos élővilágának sokszínűségét hivatott megőrizni (3. táblázat).

**3. táblázat. Az UNESCO természeti örökség részét képező
 Keleti-Kárpátokban lévő területek**

	Megnevezés, elhelyezkedés	Koordináta	Terület	Bejegyzés ideje
1.	Csornohora, Kárpátalja, Ukrajna	N48 8 25 E24 23 35	Központi terület: 2476.8 ha Puffer terület: 12925 ha	2007
2.	Havešová Primeval Forest, Szlovákia	N49 0 35 E22 20 20	Központi terület: 171.3 ha Puffer terület: 63.99 ha	2007
3.	Kuzij, Kárpátalja, Ukrajna	N47 56 21 E24 8 26	Központi terület: 1369.6 ha Puffer terület: 3163.4 ha	2007
4.	Máramaros, Kárpátalja, Ukrajna	N47 56 12 E24 19 35	Központi terület: 2243.6 ha Puffer terület: 6230.4 ha	2007
5.	Rožok, Szlovákia	N48 58 30 E22 28 0	Központi terület: 67.1 ha Puffer terület: 41.4 ha	2007
6.	Stužnica – Bukovské Vrchy, Szlovákia	N49 5 10 E22 32 10	Központi terület: 2950 ha Puffer terület: 11300 ha	2007
7.	Ung, Kárpátalja, Ukrajna	N49 4 14 E22 3 1	Központi terület: 2532 ha Puffer terület: 3615 ha	2007
8.	Szvidovec, Kárpátalja, Ukrajna	N48 11 21 E24 13 37	Központi terület: 3030.5 ha Puffer terület: 5639.5 ha	2007
9.	Uglya–Széleslonka, Kárpátalja, Ukrajna	N48 18 22 E23 41 46	Központi terület: 11860 ha Puffer terület: 3301 ha	2007
10.	Vihorlat, Szlovákia,	N48 55 45 E22 11 23	Központi terület: 2578 ha Puffer terület: 2413 ha	2007

Forrás: [HTTP://WHC.UNESCO.ORG](http://whc.unesco.org)

A rezervátumhoz tartozó legismertebb terület a Huszt mellett található 256 ha-os Nárciszok Völgye. Szintén a Kárpáti Bioszféra Rezervátum részét képezi az Uglya–Széleslombkai természetvédelmi terület, amely értékes élővilága mellett az itt található barlangjairól is nevezetes, de ezek egyelőre turisták számára nem látogathatóak (Izsák 2009; SZTEPCSUK 2003).

A nemzeti parkok és védett területek turisztikai szerepe Kárpátalján nagy jövő előtt áll, hiszen a nemzetközi és ukrainai tendenciák, tapasztalatok is azt jelzik, hogy az intakt táj vonzereje, és az ökoturizmus iránti igény folyamatosan növekszik. Kárpátalján a hosszú távú növekedés fontos feltétele, hogy a természeti értékek hasznosítása ésszerű legyen. Mivel Ukrajnában nincsenek komoly tradíciói a turizmusnak, így a környezet védelmére fokozottan figyelni kell, s az ökotudatos gondolkodás formálásában a nemzeti parkok és védett területek nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjanak (GYURICZA 2008).

3.2. Ember alkotta vonzerők

A változatos természeti adottságokhoz hasonló sokszínűség jellemzi Kárpátalja kulturális, ember alkotta vonzerőit is. A Kárpát-medence északkeleti szegletében népek, kultúrák, különböző vallási felekezetek hozták létre a vidék jelenlegi értékeit. A korábban, különösen a szovjet időszakban teljesen elszigetelt határmenti terület sok tekintetben megőrizte hagyományos társadalmi és kulturális vonásait. A multikulturális közeg és az élő hagyományok révén Kárpátalja kulturális és emberalkotta vonzerői turisztikai szempontból jelentős értéket képviselnek.

3.2.1. Várak, kastélyok

Az ember alkotta vonzerők köréből kiemelhetjük a várakat, kastélyokat. A Kárpátalján található várak – munkácsi, ungvári, nevicki – és várromok – huszti, szerednyei, nagyszőlősi (Ugocsa vár), királyházai (Nyalábvár) – elhelyezkedése és sűrűsége jelzi, hogy a vidék a múltban az itt található stratégiai fontos hágók és a sóbányászat miatt nagy jelentőséggel bírt.

Hadászati szempontból is és turisztikai vonzása miatt is a *munkácsi vár* Kárpátalja legnevezetesebb látnivalója. Kialakulását és építési idejét illetően eltérő nézeteket vallanak a különböző nemzetek és történészek. Történelmének legdicőségesebb éve a Rákóczi-családhoz, Zrínyi Ilonához és a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharchoz fűződnek. A vár, amely a 18-19. században börtönként is működött és a 20. század második felétől egy ideig mezőgazdasági szakiskolának is otthont adott, ma népművészeti és honismereti kiállítások helyszíne. A vár legnagyobb forgalmú éve a 2007-es év volt, amikor a vár falai adtak otthont a Munkácsy Mihály-kiállításnak. A munkácsi vár ismertségét jól tükrözi, hogy a Kárpátaljára látogató turisták – legyen szó belföldi vagy külföldi turistákról – az esetek döntő többségében felkeresik. A vár jövőjéről a vár tulajdonosának, Munkács vá-

rosnak, sajátos elképzelése van. A középső udvarrészt befektetőknek kívánják bérbe adni, ahol a tervek szerint szállodát alakíthatnak ki. Mindez a szakértők részéről nagy visszatetszést váltott ki, de a befektető keresés ennek ellenére tovább tart (BERGHAUER 2009).

A munkácsi várral Kárpátalján csak az *ungvári vár* vetekedhet, éves forgalma megközelíti a 100 ezer főt. A várat a 14. század elejétől négy évszázadon keresztül a Drugeth-család birtokolta, a védművek kiépítése is az ő idejükben történt. Bercsényi Miklós idejében a fellegvárat palotává alakították át, majd a 18. század végétől görög katolikus papi szeminárium igényeinek megfelelően rendezték be. A papnevelde dísztermének freskói napjainkban is megtekinthetőek az épületben. Ma a vár falai adnak otthont a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeumnak és Képtárnak. Nagy hangsúlyt fektetnek a vár és az itt található kiállítások szakszerű fejlesztésére. A vár mellett található Skanzen nagyban elősegíti az ungvári vár turisztikai értékesítését.

A vidékünkön élő, vezető szerepet betöltő nemesi családoknak állítanak emléket a kárpátaljai *kastélyok*. A legjelentősebbek közülük a nagyszőlősi Perényi-kastély, a beregvári Schönborn-kastély, a munkácsi Rákóczi-kastély, a beregszászi Bethlen–Rákóczi-kastély, a szentmiklósi Telegdy–Rákóczi-várkastély, a beregszászi Schönborn-vadászkastély. Sajnálatos dolog, hogy ezeket a reprezentatív épületeket csak részben – a beregszászi Bethlen–Rákóczi-kastély egy részében múzeum, a beregvári Schönborn-kastélyban a szanatórium adminisztratív része működik – vagy egyáltalán nem hasznosítják idegenforgalmi célokra (HORVÁTH–KOVÁCS 2002).

3.2.2. Templomok, fatemplomok, kolostorok

A vidék sokszínű kultúrájának sajátos megtestesítői a *templomok és a kolostorok*. A középkorban épült, s fennmaradt templomok Kárpátalja alföldi részén találhatóak és eredetileg katolikus templomként épültek. A ma még meglévő *román kori* templomok többsége átépített formájában látható, és jellemző, hogy többségük református templomként működik (Palágykomoróc, Beregdéda, Jánosí). A román kori templomok közül a legértékesebb a ma görög katolikus templomként működő *gerényi rotunda* (körtemplom). A templom középső része hatszögletes félköríves kiképzésű és felül kupoladobként folytatódik. A 15. században nyugat felől téglalap alaprajzú helyiséggel, hajóval bővítették ki, majd sekrestyét is építettek hozzá. A körtemplom ritkaságnak számító építészeti megoldásán kívül freskói is nevezeteseek, melyeket 1360 körül festettek a Drugeth-család megrendelésére (DESCHMANN 1990).

A vidék *gótikus* templomai közül a legjelentősebbek a beregszászi és a nagyszőlősi katolikus templomok, melyek mérete és művészi kivitelezése jól tükrözik a települések korabeli státusát. A *gótikus* templomok sorában külön érdemes megemlíteni néhány református templomot. Ilyenek a huszti és viski festett mennyezetű erődtemplomok, valamint a técsői és csetfalvai festett kazettás mennyezetű templomok.

Kárpátalja hegyvidéki településeinek hangulatát nemcsak a festői táj, hanem a *fatemplomok* változatos formavilága is fokozza. Sajátos találkozása ez a nyugati és a kelet-európai építészetnek. A kárpátaljai fatemplomok gótikus vagy barokk stílusjegyeket viselnek. Felépítésük szerint négy elrendezési módot követnek, de talán célszerűbb őket építőik, a Kárpátalján élő ruszin néprajzi csoportok alapján elkülöníteni (lemkó, bojkó, hucul és dolisnyák) (3. ábra). A legkülönlegesebb látványt a megye keleti részén található hucul fatemplomok jelentik. A sajátos ötös tagolódású, kereszt elrendezésű templomok közül a legismertebb a kőrösmezői Strukovszka templom (HORVÁTH–KOVÁCS 2002.).

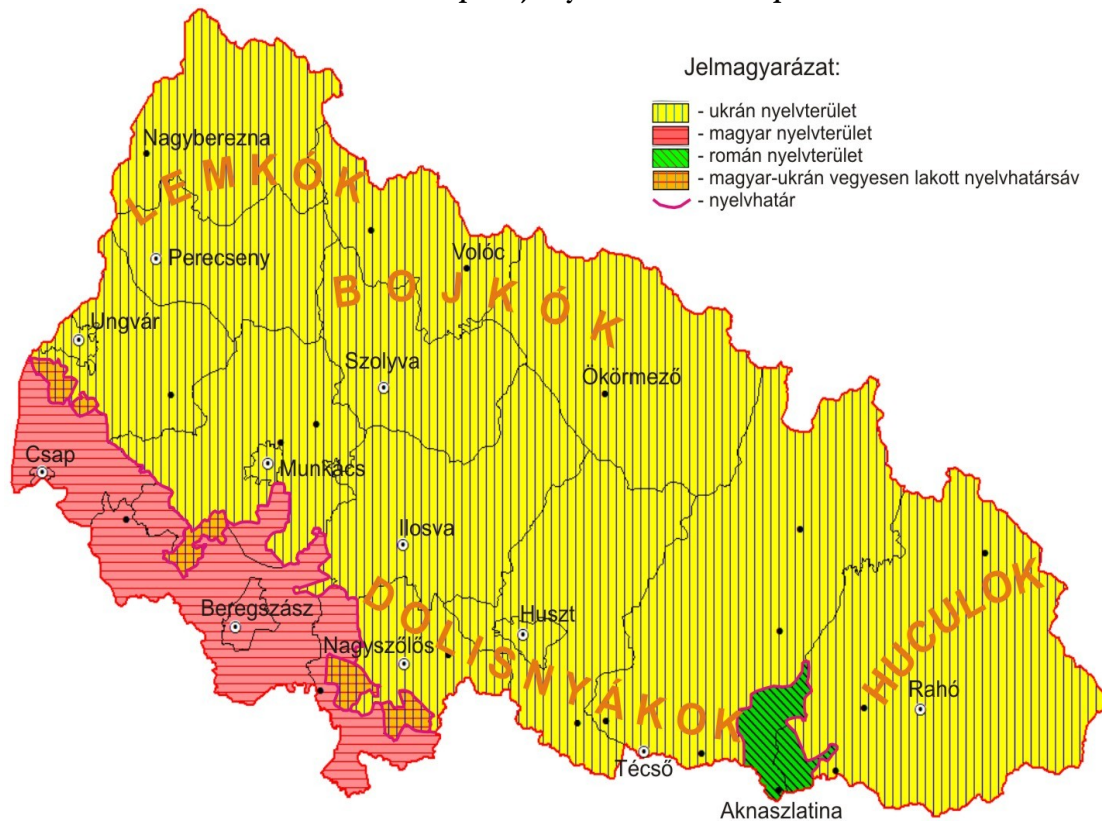
A vidék fatemplomainak egyediségét jelzi, hogy jelenleg is folyamatban van két kárpátaljai (Kőrösmező, Uzsok) és hat nyugat-ukrajnai fatemplomnak az UNESCO örökségvédelmi listájára való felvétele. A fatemplomok fennmaradásával, értékeik megóvásával kapcsolatban a szakértők többsége megjegyzi, hogy a nem szakszerű restaurálás, tetőszerkezetük „elbádogosítása” jelenti a legnagyobb veszélyt.

Egyedi kulturális színterét Kárpátaljának az ungvári görög katolikus *székesegyház* és püspöki palota, melyet a vidék legszebb épületegyüttesének is titulálnak. Az eredetileg jezsuita rendháznak készült épület a rend feloszlását követően lett a vidéken 1646-ban létrejött görög katolikus püspökség tulajdona.

A megye területén harminc kolostor működik, melyek többsége pravoszláv, de találunk görög katolikus és katolikus kolostorokat is. Legismertebbek az csernekhegyi bazilita kolostor (Munkács) és a nagyszőlősi ferences kolostor, melyek a turisták számára is látogathatóak.

Kárpátalján 44 múzeumot találunk. Ezek nagyjából néprajzi, illetve képzőművészeti jellegűek, de találunk itt földtani, könyvtörténeti, zoológiai, erdészeti és történelmi gyűjteményt is. Közkedveltek az ungvári skanzen, a Szinevéri Nemzeti Parkban kialakított Faúsztatási Múzeum és a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár (Ungvár) (BERGHAUER 2009; SZILÁGYI ET. AL. 2006).

3. ábra. Kárpátalja nyelvterületi térképe

Szerkesztette: Molnár D. István 2009.

3.2.3. Fesztiválok, rendezvények

Nagy tömegeket mozgatnak meg a vidéken megrendezett *fesztiválok, rendezvények*. Kárpátalján 2009-ben a résztvevők szám elérte a 750 ezer főt. A választék nagy, hiszen a Kárpátalján élő nemzetiségek zöme önálló hagyományokkal rendelkezik (Mártisor - kárpátaljai román népdalfesztivál, jurtatábor, Nárcisz Folklórfesztivál, brindzafesztivál). Gyakoriak a falunapok, szüreti és tavaszváró multságok, de vannak kirakodóvásárok is, ahol a helyi kézművesek termékeit lehet megvásárolni. Nagy érdeklődés övezi a szakmai és vallási jellegű rendezvények is (Kárpátaljai Nyári Kölcsey Pedagógusakadémia, Guti Pünkösdi Napok) (SZVITLIK 2010; TAPPAI-DANCS 2008).

A fentebb felsorolt természeti és kulturális vonzerők nem tartalmazzák a vidék teljes turisztikailag hasznosítható erőforrásainak listáját, de ezekből is kitűnik, hogy a rendelkezésre álló turisztikai erőforrások változatosak, jelentősek és nemzetközi szinten is jelentős súllyal rendelkeznek. A meglévő turisztikai termékek mellett Kárpátalján sok az olyan, idegenforgalom számára még feltáratlan vagy csak részben feltárt erőforrás, amely a vidék sajátos történelmi, elszigetelt fejlődéséből

fakadóan egyre jelentősebb értéket képvisel. Ezek a helyi kulturális sajátosságokból és az intakt környezetből fakadó értékek jelzik, hogy Kárpátaljának az ökoturizmus és az alternatív turizmus fejlesztése terén kell továbblépnie, hiszen csak így van reális esély a jelenlegi értékek jövőbeli áttentésére, a vidék arculatának a megtartására.

4. TURISTAFORGALOM KÁRPÁTALJÁN

Az elmúlt években jelentős változások mentek végbe Kárpátalja turizmusában. A tágabb térségben fontos nemzetközi események történtek az Európai Unió bővülése révén. Ennek következtében a Kárpátaljával határos országok vízumkötelezettséget vezettek be az ukrán állampolgárokkal szemben, és a határátlépés feltételei is lényegesen szigorúbbak lettek. A korábban jelentősnek számító „megélhetési” turizmus és „csencselés” lecsökkent, és helyét egy szelídebb bevásárlóturizmus vette át. A „valós” turisztikai tevékenységek fejlődésnek indultak, valamelyest könnyebb lett a határátlépés, még a határellenőrzési rend szigorítása ellenére is. Ezek a tényezők és a belső, gazdasági átalakulás jelentős változásokat idéztek elő a megye turisztikai forgalmában és idegenforgalmi szerkezetében (BERGHAUER 2008).

4. táblázat. A turisztikai vállalkozások tevékenysége Kárpátalján

	1999	2001	2003	2005	2007
Turisták száma (ezer fő)	218,9	71,1	91,1	63,8	73
Kirándulók száma (ezer)	52,5	53,9	67,6	45,7	44,1
Vendégéjszakák száma (ezer)	981,7	456,5	542	329,1	298,2

Forrás: Turizmus Kárpátalján 2002; Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus 2008. Szerkesztette: Berghauer Sándor

2007-ben a megyében hivatalosan 65 turisztikai vállalkozást jegyezték be, melyek 73 ezer turistát és 44 ezer kirándulót szolgáltak ki az év során (4. táblázat). Ez az érték közel háromszor alacsonyabb az 1999-es mutatóknál. A mélypont a 2004–2005-ös esztendő volt, ekkor szigorodott a határforgalom rendje, bevezették a schengeni vízumot. Az ezredfordulót megelőző években jóval százezer fölötti volt a megyéből *külföldre utazó turisták* száma (1999 – 175 ezer fő), míg 2007-ben csak ennek a töredékét jegyezték be (11,5 ezer fő). A drasztikus változás okát a turisták utazási cél szerinti megoszlását áttekintve kapjuk.

Napjainkban a kárpátaljai turisztikai vállalkozások szolgáltatásait igénybe vevő turisták elsősorban pihenés, szórakozás (72,6%) céljával utaznak. Az üzleti és hivatalos ügyben (19,2%), illetve sportolási és gyógyulási céllal történő utazások (7,5%) mind a kiutazó, mind a beérkező turisták adatait megvizsgálva alacsony számúnak mondható. Korábban viszont, különösen a kiutazó ukrán állampolgárok esetében teljesen más arányok voltak jellemzőek. 1999-ben szervezett keretek között 174,7 ezer ukrán állampolgár utazott külföldre és sokuk nem titkolt célja a bevásárlás, illetve csempéselés volt. Nem véletlen, hogy a szóban forgó évben a hivatalos és üzleti ügyben, illetve az egyéb céllal történő utazások részaránya 65% volt a kiutazó turisták körében, 2007-ben viszont már a két említett kategória együtt sem éri el a 0,5%-ot. 2007-ben (11,5 ezer fő) a turisztikai szolgáltatásokat igénybe vevő ukrán állampolgárok kifejezetten üdülési céllal lépik át az országhatárt. Utazásaik során elsősorban Törökországot (21,8%), Szlovákiát (19,8%), Magyarországot (14,6%), Egyiptomot (14,6%) és Csehországot (12,9%) keresik fel (TURIZMUS KÁRPÁTALJÁN 2002; KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2008).

A Kárpátaljára szervezett keretek között érkező *külföldi turisták* száma az utóbbi három esztendőben évi háromezer fővel csökkent, számuk 2007-ben 9 ezer volt. Folyamatosan emelkedett viszont a pihenési, üdülési céllal érkezők aránya (1999 – 33%, 2007 – 71%), és némi ingadozás mellett számuk megnégyszereződött az utóbbi nyolc évben. A külföldi turisták 95%-a Európából (Magyarország, Szlovákia, Csehország, Ausztria) és a volt szovjet tagállamokból (Fehéroroszország, Oroszország) érkezik. A kereskedelmi szálláshelyek közül a külföldi vendégek a színvonalasabb szálláshelyeket, hoteleket részesítik előnyben (68%), és átlagosan 1,9 vendégéjszakát töltenek Kárpátalján (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2008).

A *belföldi turisták* száma erős ingadozást mutat, és a 2004-es évet követően folyamatos növekedés jellemzi (2007 – 52,5 ezer fő). Utazásaik során 52%-uk az olcsóbbnak számító ifjúsági és turisztaszállásokon, 41,5%-uk hotelekben száll meg. Az utóbbi kilenc statisztikailag lezárt évben felére csökken a belföldi turisták által a célterületen eltöltött vendégéjszakák száma, és 2007-ben ennek értéke 3,4 vendégéjszaka/fő volt (KÁRPÁTALJA 2007).

Az utóbbi évtizedben Kárpátalján jelentősen visszaesett a turisztikai vállalkozások forgalma, az eltöltött vendégéjszakák száma, valamint a foglalkoztatottak aránya is a harmadára csökkent. Ennek ellenére a szakemberek egybehangzó véleménye szerint az utóbbi években jelentős fejlődés történt Kárpátalja turizmusában. A látszólagos ellentmondás hátterében a hivatalosan közölt statisztikai adatok állnak. A nemzetközi gyakorlattal ellentétben a ki- és beutazó forgalmat teljesen figyelmen kívül hagyja a hivatalos statisztika. Csak és kizárólag a hivatalosan bejegyzett turisztikai vállalkozások, utazási irodák adatait tárják fel, továbbá a kereskedelmi szálláshelyek, illetve az egészségturizmus intézményeinek forgalmáról közölnek adatokat. A Kárpátalján fontosnak ítélt más turisztikai

termékekről – pl. síturizmus, falusi turizmus⁴ – a hivatalos statisztika egyetlen adatot sem közöl. Ennek oka, hogy a jelenlegi statisztikai rendszer még nem alakult át és a korábbi szovjet mintákat követi, nagyban hátráltatva Kárpátalja turizmusának részletes feltárását, továbbá még mindig jelentős a gazdaság „szürke”, nem egészen átlátható tartománya. A fentieket kiegészítve fontos megjegyeznünk, hogy Kárpátalján a turisztikai szolgáltatások jellege, tartalma sokat fejlődött, és a hivatalos statisztika szerint is jelentősen emelkedett például a diplomás munkaerő aránya, 1999-től az igénybe vett szolgáltatások bruttó értéke pedig megháromszorozódott, a turisztikai szektor a piaci igényeknek megfelelő változásokon ment és megy keresztül.

4.1. Egészség- és gyógyturizmus

Kárpátalja gyógyüdülő hálózatának kiépülése a szovjet időszakra tehető. A II. világháborút követően Kárpátalján nagyszabású geológiai kutatásokat végeztek, elsősorban ipari nyersanyagokat kerestek. Ennek köszönhetően a már korábbról ismert források mellett több új, nagy hozamú ásvány- és termálvízlelőhelyre bukkantak. Megépültek az elsősorban szakszervezeti támogatással működő szanatóriumok, gyógyüdülők, amelyek nagy tömegek befogadására rendezkedtek be.

A rendszerváltás utáni években folyamatos leépülés jellemezte Kárpátalja egészségturizmusát. A belső kereslet megszűnése, az irreálisan magas árak, az alacsony színvonal versenyképtelenné tette a szóban forgó intézmények kínálatát. Az utóbbi évek gazdasági fejlődése pozitív eredményeket hozott Kárpátalja egészségturizmusában, és a gyógyüdülési intézmények ismét a turisták, gyógyulni vágyók érdeklődési körébe került. Ma már egyértelműen elmondható, hogy Kárpátalján az egészség-turizmus az idegenforgalom legfontosabb húzóágazatává vált és a turisztikai fejlesztések zöme is ide irányul (BERGHAUER 2009).

Gyógyüdülési intézményből Kárpátalján közel hetvenet tartanak nyilván – 22 szanatórium, 6 profilaktikus-szanatórium, 1 panzió és 37 üdülő – és számuk az utóbbi időben gyarapodott (3. táblázat). A gyógyüdülési intézményekben a fekvőhelyek száma viszont jelentősen csökkent – közel ezerhétszázzal –, és jelenleg 6400 férőhelyet biztosítanak a Kárpátaljára látogató gyógyüdülő turistáknak. A csökkenés oka, hogy a túlméretezett létesítmények működését gazdaságos keretek közé kellett terelni, valamint fontossá vált a minőség és a színvonal emelése, amely a korábban kialakított sokágyas szobák felszámolásához, átalakításához vezetett (5. táblázat).

⁴ Ha az Ukrajnába érkező turisták a *falusi turizmus* szálláshelyeit veszik igénybe, nem kerülnek bejegyzésre, mint „igazi” turisták. Ukrajnában ugyanis a falusi vendéglátók csak kilenc vagy több személy fogadása esetén kötelesek bejelenteni turisztikai tevékenységüket. Ilyen eset a gyakorlatban nemigen fordult elő. Ennek köszönhetően Kárpátalján a statisztikai hivatal egyáltalán nem rendelkezik adatokkal a falusi turizmusról.

5. táblázat. Gyógyüdülési intézmények Kárpátalján

	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2003	2005	2007
Szanatórium	14	15	16	16	15	15	15	16	22
Profilaktikus-szanatórium	14	14	14	14	14	13	11	8	6
Panzió	4	3	2	2	1	1	—	—	1
Üdülő	19	26	37	38	35	40	43	44	37
Összesen	51	58	69	70	65	69	69	68	69

Forrás: TURIZMUS KÁRPÁTALJÁN 2002; KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2008. alapján
szerkesztette: Berghauer Sándor

Az intézmények forgalma az utóbbi öt-hat évben folyamatosan növekedett, így napjainkban évente közel 78,4 ezer (2007) főnek nyújtottak gyógy- és rekreációs szolgáltatásokat. Az általános növekedés elsősorban a szanatóriumok forgalommnövekedésének köszönhető, ezek az intézmények jelenleg vezető szerepet töltenek be Kárpátalja egészségturizmusában. A vendégek túlnyomó többsége a belföldi turisták köréből kerül ki, ami nem véletlen. Nagyon alacsony az intézmények külföldi ismertsége és ehhez társul még a negatív országimázs. 2007-ben 78,4 ezer vendégből csak 1333 volt a külföldi(!). Többségük a volt szovjet tagköztársaságok területén kialakult utódállamokból érkezett (Oroszországból 834 fő).

Az elmúlt években fontos változások történtek a gyógyüdülési intézmények tulajdonviszonyait illetően. 2002 és 2004 között privatizálták az intézeteket. 2000-ben a Kárpátalján lévő 65 rekreációs és gyógyüdülési intézményből összesen kettő volt magánkézben, 50 kollektív, 13 állami tulajdonban volt. Ezzel szemben a 2004-es évben a nyilvántartott 68 gyógyüdülési intézményből 52 magánkézbe került és csak 11 maradt állami, illetve 5 kommunális tulajdonban. Az egészségturizmus vezető intézményeit képező szanatóriumok közül a nagyobb forgalmú intézmények szintén magánkézbe kerültek. Sajátos módon Kárpátalja egészségturisztikai létesítményei közül egy sincs külföldi tulajdonban (BERGHAUER 2006).

2007-ben Kárpátalja gyógyüdülési intézményeiben a vendégek összesen 1 116 524 vendégéjszakát töltöttek el. Az egészségturizmusra jellemzően magas az egy főre jutó vendégéjszakák száma – 14,2 (külföldiek esetében 11,9). A magas értékek nem véletlenszerűek, ugyanis hagyományosan ezekben az intézményekben a kúrákat 21–24 napra szokták ajánlani, de minimálisan is 10–12 nap a javasolt (KÁRPÁTALJA – SZANATÓRIUMOK ÉS TURIZMUS 2008)

A megyei fejlesztési tervek az egészségturizmus további erősödését célozzák meg. Problémát jelent viszont, hogy mindez az egészségturizmus intézményeinek erős területi koncentrációját tovább növeli, hiszen már ma is a legjelentősebb gyógyüdülők a Szolyvai és a Munkácsi rekreációs-gyógyövezetben találhatóak. Előreláthatóan Kárpátalján is a nemzetközi tendenciáknak megfelelően a közeljövőben sokkal nagyobb teret kapnak az egészségmegőrzést és prevenciót megcélzó turishti-

kai termékek (wellness, fitness, aquaparkok). A külföldi vendégek nagyobb arányú megjelenése feltehetően még várat magára, de mindemellett a belső piac keresletének növekedésével a szolgáltatások további fejlődése várható.

4.2. Falusi turizmus

A kárpátaljai falusi turizmus kialakulásában nagy szerepet játszott a rendszerváltást követő időszak kereskedelmi szálláshelykínálatának alacsony színvonala. Sok turista ebben az időszakban a falusi vendéglátóknak szavazott bizalmat az elhanyagolt állapotban lévő, kedvezőtlen árfekvésű kereskedelmi szálláshelyekkel szemben. Annak ellenére, hogy az elmúlt időszakban a kereskedelmi szálláshelyek kínálata és megbízhatósága jelentősen javult, a falusi turizmus virágzása tovább tart a kedvező árak, a helyi hagyományokat felelevenítő vendéglátás és a vidékre jellemző vendégszeretet jóvoltából.

A rendszerváltás óta eltelt néhány év nem volt elegendő arra, hogy Kárpátalján kialakuljon a falusi turizmus mint turisztikai termék. Kárpátalja esetében a falusi turizmus egyelőre elsősorban falusi szállásadást jelent. A vendégek többségét nem a falusi életmód és a hagyományok vonzzák Kárpátaljára, hanem a szép, érintetlen táj, történelmi látnivalók stb., valamint idejük nagyobb részét nem is a fogadó településen töltik, hanem különböző túrákon utazzák körbe a vidéket. Sajátos vonásként említhető Kárpátalján, hogy jellegét tekintve jelentős különbségek mutathatóak ki a Kárpátalja hegyvidéki területein lévő falusi turizmus (elsősorban ukrán nemzetiségiek által lakott területek) és a Kárpátalja síkvidéki területein kialakult (elsősorban magyar nemzetiségiek által lakott területek) falusi turizmusa között. Helyi becslések szerint a megye falusi turizmusának teljes kapacitása 10 ezer fekvőhely (BERGHAUER 2009; SZVITKIK 2010).

A hegyvidéki területen kialakult falusi turizmus vendégeinek többsége a belföldi turisták sorából kerül ki. A falusi turizmus ebben az esetben is általában csak a fogadó település jellegére utal. A vonzerő része ugyan a falusi életmód, de nem a legfontosabb eleme. Az ilyen típusú vendéglátás általában a teljesen más vonzerőkre épül. Ilyenek lehetnek a közelben lévő sípályák, szanatóriumok, megrendezésre kerülő rendezvények, túrák stb. A falusi turizmusnak ezen formáját családok, baráti társaságok részesítik előnyben. Esetenként a program részét képezi Kárpátalja nevezetességeinek felkeresése is (munkácsi vár, ungvári vár stb.) (KÁRPÁTALJAI MEGYEI TANÁCS 2008).

A Kárpátalja síkvidéki területein kialakult falusi turizmus vendégeinek túlnyomó többsége magyarországi turista. Sajátos vonás, hogy általában csoporttal vagy nagyobb társasággal érkeznek, és busszal közlekednek. A szállással és programokkal kapcsolatos dolgokat az utazásszervező intézi. Annak ellenére, hogy túlnyomó többségük falusi szálláshelyen száll meg, csak közel tíz százalékuk utazási célja a falusi üdülés. A falusi turizmus keretei között Kárpátaljára látogató magyarországi

vendégek többsége kirándulni jött Kárpátaljára. A kirándulások alkalmával busszal, csillagtúraszerűen tekintik meg Kárpátalja nevezetességeit. Ebben az esetben a legfontosabb vonzerők a közös múltat felidéző történelmi emlékhelyek és az érintetlen, festői természeti környezet (SZILÁGYI ET. AL. 2006).

4.3. Síturizmus

A változatos felszín kedvező hatással van a *téli sportok* fejlődésére, melynek kedvelői egyre nagyobb számban keresik fel Kárpátalját. A kereslet növekedése elsősorban a belföldi turizmus élénkülésének köszönhető, hiszen az Ukrán-Kárpátok nem rendelkezik országon belül konkurenciával, ez az egyetlen jelentősebb összefüggő hegyvidék Ukrajnában. Jelenleg közel 60 sífelvonó található a megyében. A nagyobb forgalmú pályák az Ungvártól északra lévő Nagybereznai járásban (Viharos, Csontos települések mellett), a Munkácshoz közel lévő Szinyák hegységben, és a megye keleti részén található Rahói járásban (Rahó, Kőrösmező települések mellett) találhatóak. A sípályák hossza általában nem éri el az egy kilométert, de van 3000 méter hosszúságú és 550 méter szintkülönbséggel rendelkező pálya is. Többségük rendelkezik felvonóval és felszerelést is lehet a közelükben bérelni. A nagy forgalmú pályák környékén a különböző igényeket kielégítő – árban erősen eltérő – szálláshelyeket találhatunk a szállodától a falusi vendégházig. Kárpátalja síturizmusának fejlődése szempontjából kedvezőtlen, hogy kevés a lehetőségekről, szolgáltatásokról szóló információ, többek között a sípályák forgalmáról sincsenek hivatalosan publikált statisztikai adatok, így nehéz azok fejlődését átlátni, problémáit, tendenciáit elemezni (WWW.TRANSCARPATHIATOUR.COM.UA).

4.4. Természetjárás, bakancsos turizmus

Kárpátalja periférikus helyzetéből adódik, hogy területén viszonylag nagy kiterjedésű érintetlen vagy közel érintetlen tájat találunk. A fentebb már említett kedvező morfológiai adottságokkal együtt kiválóak a lehetőségek a *gyalogtúrák* lebonyolítására. A kínálat egyre sokszínűbb. A többnapos, napi 40–45 km-es szakaszokat tartalmazó megmérettetéstől a téli, a családi vagy akár tematikus (például a Tisza forrásvidéke, az Árpád-vonal) gyalogtúrák lebonyolítása is megoldható. A legismertebb gyalogtúrák a Szinevéri Nemzeti Parkot és a Csornohorai masszívumot célozzák meg, és ezek közül is a Hoverla (Ukrajna legmagasabb pontja) megmászása az, amely szinte már zárandokútnak tekinthető.

A túrázásnak és a természetjárásnak a korábbi, szovjet időkben is nagy jelentőséget tulajdonítottak. Különösen az alacsony költségek miatt, Ukrajnában ma is a fejlesztendő turisztikai termékek között említik. Az oktatás is kezdi újra felfedezni a természettudatos nevelés fontosságát. Minderre nagy szükség van, hiszen jelenleg gyakran tapasztalt dolog, különösen a belföldi turisták, túrázók körében a természetkárosító magatartás (www.turkulo.com).

A természetjárás esetében is elmondható, hogy méreteiről, a résztvevők számáról nincsenek hivatalosan közölt adatok. A túrák sok esetben a Kárpátalján értékesítésre kerülő más turisztikai termékekkel (kulturális turizmus, városi turizmus, falusi turizmus) karöltve, azokat kiegészítve valósulnak meg.

5. ÖSSZEGZÉS

Az átalakuló ukrán gazdaság jelentős hatást gyakorol Kárpátalja gazdaságának és a vidék turizmusának fejlődésére. A kedvező idegenforgalmi adottságokkal rendelkező terület már ma is általános gazdasági mutatóinál kedvezőbb turisztikai paraméterekkel rendelkezik. Különösen igaz ez Kárpátalja egészségturizmusára, amely a megye legfontosabb idegenforgalmi terméke. Kárpátalja egészségturizmusa napjainkban csak a belföldi kereslet kielégítésére van berendezkedve és egyelőre a megyében nincsenek jelen az egészségturizmus „könnyebb”, egészségmegőrzést szolgáló, világszerte egyre jobban terjedő termékei (fitness, wellness). Egyedi természeti erőforrásainak köszönhetően, amelyek elsősorban kedvező morfológiai adottságaiból fakadnak (területének 80%-a alacsony és közép magas hegység), a megye különleges lehetőségekkel rendelkezik Ukrajnán belül, azonban ezek ma csak részben vannak hasznosítva. A kárpátaljai turizmus kínálatának fontos részét alkotja a helyi kulturális erőforrás, melynek alapját a történelmi hagyaték, a multikulturális közeg és az élő hagyomány képezi. Mindezek a természeti erőforrásokhoz hasonlóan, sok tekintetben a terület sajátos, periférikus helyzetéből erednek, és ebben rejlik a vidék legfontosabb vonzereje.

Ma Kárpátalján a fejlesztésekre vonatkozó elképzelések zöme az egészségturizmust, a szállás-helyek és a téli sportok területi bővítését célozzák meg. Mindamellet, hogy ezekre szükség van, fontos lenne a nemzetközi trendeket követve és a helyi adottságok ésszerű hasznosításának lehetőségét biztosítva nagyobb hangsúlyt fektetni az alternatív és az ökoturizmus különböző termékeinek fejlesztésére. Érvként szolgálhat, hogy ezek a turisztikai termékek képesek Kárpátalján a jelenleg is meglévő turizmus területi koncentrációját enyhíteni, továbbá, hogy tekintettel vannak a helyi közösségre, kultúrára, természeti értékekre. Nemzetközi szinten is növekvő kereslettel rendelkeznek, résztvevői kevésbé desztinációorientáltak, könnyebben választanak új célterületeket. A hasonló le-

hetőségek és gondolkodás mellőzése Kárpátalja hosszú távú turisztikai fejlesztésében a jelenlegi erőforrások gyors felemésztéséhez, a kulturális vonzerők kommersszé válásához, az intakt táj eltűnéséhez vezethetnek.

6. IRODALOM:

- BERGHAUER S. 2006: *A gyógyturizmus mai helyzete Kárpátalján*. In: Baranyai G. – Dr. Tóth J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából V. PTE TTK FDI, Pécs, pp. 49–59.
- BERGHAUER S. 2008: *Cross border relationship and tourism. Shopping tourism in Beregszász*. In: Soós K. – Orosz I. (szerk.): *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos közleményei*. 2008. VII./2. Ungvár, pp. 214–222.
- BERGHAUER S. 2009: *Turizmus*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. IX. fejezet, pp. 337–353.
- DESCHMANN A. 1990: *Kárpátalja műemlékei*. Kiadja a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest
- DONKA A. – GYURICZA L. 2002: *Az Ukrajna–Magyar határtérség magyar oldalának területileg differenciált fejlesztési lehetőségei*. In: Határok és Európai Unió, Szeged
- GÖNCZY S. 2009: *Földtani viszonyok, domborzat*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. pp. 108–117.
- GYURICZA L. 2008.: *A turizmus nemzetközi földrajza*. Egyetemi tankönyv, Dialóg-Campus, Budapest–Pécs 320 p.
- GYURICZA L. 2009: *A drop of Europe: The Murania Tourist Area*. In: The role of tourism in territorial development. International Conference 2009. Gheorgheni, Babes-Bolyai University of Cluj Napoca, Faculty of Geography, Gheorgheni University Extension pp. 187–201.
- HORVÁTH Z. Gy. – KOVÁCS S. 2002: *Kárpátalja kincsei*. Masszi Kiadó és Romantika Kiadó, Budapest
- IZSÁK T. 2009: *Természetvédelmi területek*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. IX. fejezet, pp. 154–158.
- Kárpátaljai Megyei Tanács 2008. március 10. 06-1/584. sz. határozata. „Інформація про стан виконання плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006–2010 роки”

- *Kárpátalja – Szanatóriumok és turizmus (Закарпаття – Санаторії та туризм)*. Статистичний збірник. Ужгород, 2008.
- *Kárpátalja 2004. Statisztikai évkönyv (Закарпаття 2004. Статистичний щорічник)*. Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2005.
- *Kárpátalja 2005. Statisztikai évkönyv (Закарпаття 2005. Статистичний щорічник)*. Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2006.
- *Kárpátalja 2006. Statisztikai évkönyv (Закарпаття 2006. Статистичний щорічник)*. Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2007.
- *Kárpátalja 2007. Statisztikai évkönyv (Закарпаття 2007. Статистичний щорічник)*. Ужгород, Закарпатське обласне управління статистики, 2008.
- LECHOCKY T. 1881–82: *Bereg vármegye monográfiája I-III*. Ungvár
- MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. PoliPrint, Beregszász
- SASS E. 2009: *Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött szerepének vizsgálata*. Kézirat
- SZILÁGYI ZS. – SASS E. – GÖNCZY S. 2006: *Kárpátalja, mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat*. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006. szeptember 6–7. CD-Rom, 18 p.
- SZTEPCSIK SZERHIJ 2003 (Степчук Сергій): *Закарпаття. (Кárpátalja)*. Ужгород, Поліграфцентр «Ліра».
- SZVITLIK, J. 2010 (Ярослав Світлик): *Міліон туристів*. In: Старий Замок. № 2(966) 21–27. 01. 2010
- TÁRPAI J. – DANCOS K. 2008: *Turisztikai együttműködés a magyar–ukrán határ mentén*. In: Baranyi B. (szerk.): Magyar–ukrán határrégió. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály. pp. 145–165.
- THE ECONOMIC IMPACT OF TRAVEL & TOURISM – Ukraine 2009 http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/ukraine.pdf
- *Turizmus Kárpátalján (Туризм у Закарпатській області)*. Статистичний бюлетень. Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород. 2002.
- VAVILIN, A. 2005: *Закарпатська область*. 1:700 000 méretarányú vázlattérkép-gyűjtemény. Bereg-Press Bt. 2005.

- <http://whc.unesco.org/en/list/1133/>
- <http://www.tourism.gov.ua>
- <http://www.transcarpathiatour.com.ua>
- <http://www.turkul.com>
- <http://www.ukrstat.gov.ua>